

การสร้างชุมชนเข้มแข็งจากพลังสร้างสรรค์ของชุมชน เพื่อสร้างทุนทางสังคมและสวัสดิการชุมชน

นายโกวิท หวงงาม*

การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งเห็นว่าในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) และในช่วงที่มีวิกฤติเศรษฐกิจของสังคมไทย ทุกคนได้ไหมโรงรณรงค์ให้คน กลุ่ม องค์กรชุมชน รวมพลังกันสร้างสวัสดิการชุมชน เพื่อค้นหาศักยภาพของชุมชน โดยเชื่อว่าพลังสร้างสวัสดิการชุมชนคือ พลังทุนทางสังคม โดยเฉพาะพลังของคนในชุมชน พลังกลุ่ม พลังทุน พลังเอื้ออาทร และพลังความคิด การเรียนรู้ เป็นต้น

การสร้างชุมชนเข้มแข็งแท้ที่จริงแล้วต้องเป็นสิ่งที่ก่อเกิดจากกลุ่มองค์กรของชุมชนเอง จึงเห็นว่าการแตกหน่อเกิดขึ้นของชุมชนเข้มแข็งในหลายพื้นที่ล้วนผ่านบทเรียนที่เคียดต้องต่อสู้กับสภาพความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนทั้งสิ้น จากผลกระทบในการเร่งการพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสะท้อนให้เห็นถึงการสูญเสียความเป็นปึกแผ่นของชุมชนไป

การเคลื่อนไหวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนและฟื้นฟูให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาได้นั้นล้วนต้อง

อาศัยการสรุปทบทวน ข้อผิดพลาด และอาศัยความร่วมมือของสมาชิกของคนในชุมชน การพึ่งตนเองของชุมชนโดยอาศัยศักยภาพของชุมชน ทั้งทรัพยากรชุมชน ความเอื้ออาทร การแบ่งปัน รวมทั้งการอาศัยกระบวนการเรียนรู้ จากภูมิปัญญาของคนในชุมชนด้านต่าง ๆ ตลอดจนการอาศัย ผู้นำที่เสียสละ

ความรู้สู้กร่วมเพื่อการกอบกู้และสร้างชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง ล้วนเกิดมาจากรากฐานของความเคลื่อนไหวในแนวทางของความเป็นประชาคมของชุมชนที่เข้มแข็ง ที่มีจิตสำนึกร่วมที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตน และชุมชนท้องถิ่นที่มีแนวทางข้างต้นบอกให้รู้ว่าเป็นิจจย เกื้อหนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยการผนึกกำลังกันของคน กลุ่ม องค์กรชุมชนเป็นหลัก รวมทั้ง เชื่อมโยงภาคีเครือข่ายในแนวทางประชาสังคม

เราจึงเห็นว่าในช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมา ได้มีการก่อเกิดกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปของการรวมกลุ่มองค์กรชุมชน การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในชุมชน จนก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งที่สามารถรวมพลังกันแก้ไขปัญหาของชุมชน จัดตั้งกองทุนเพื่อจัดสวัสดิการของชุมชนในด้านต่าง ๆ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ลักษณะการรวมตัวและการเคลื่อนไหวดังกล่าว อาทิ เช่น :-

1. **กลุ่มรักเมืองน่าน** จังหวัดน่าน เป็นการก่อตัวรวมกลุ่มชาวบ้านกันเพื่อรักษาป่าและอนุรักษ์พันธุ์ปลาในลุ่มน้ำ ด้วยกิจกรรมที่อาศัยความศรัทธาทางศาสนา เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายความร่วมมือทั้งเยาวชน แม่บ้าน ช่างราชการ และพระสงฆ์ เป็นต้น เกิดเจตจำนงที่รับผิดชอบร่วมและเชื่อมั่นต่อพลังท้องถิ่น

2. **กลุ่มฉางจระเข้ทrophy และเครือข่าย** กลุ่มออมทrophyในหลาย ๆ พื้นที่ ทั้งระดับอำเภอ และจังหวัด ที่สามารถสร้างขึ้นเป็นกองทุนหมู่บ้านโดยชาวบ้าน ที่สามารถปลดหนี้และจัดตั้ง กองทุนสวัสดิการชุมชนด้านต่าง ๆ แก่ชาวบ้าน

3. **เครือข่ายประชาสังคม** ในหลากหลายรูปแบบ เช่น เครือข่ายพลเมืองไทย ชมรมคนรักบางจาก ประชาคมสาธารณสุข เครือข่ายส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านอีสาน เครือข่ายภูมิปัญญาของมูลนิธิชาวบ้าน เครือข่ายวิทย์ชุมชนเพื่อประชาสังคม เครือข่ายแยกอินโดจีน ฯลฯ

4. **กลุ่มองค์กรและสมาคมประเภทต่าง ๆ** เช่น กลุ่มองค์กรสตรี ชมรมหมอยพื้นบ้าน กลุ่มอนุรักษ์สมุนไพร กลุ่มเด็กรักปากาคอีสาน กลุ่มคูตีสตรีอยุธยา กลุ่มรักษ์ปากน้ำโพ กลุ่มผู้บริโภครเพื่อชีวิต สมาคมแนวร่วมต้านภัยเอชส์ กลุ่มศิลปินล้านนา สมิชชาชนเก่า ร่วมด้วยช่วยกัน ศูนย์ศึกษาเพื่อเด็กและสตรี และสมาคมองค์กรปกครองท้องถิ่นแห่งประเทศไทย ฯลฯ

● กรณีตัวอย่าง ประชาคมตำบลเมืองจิ่ง : แบบอย่างมาตรการทางสังคมเพื่อแก้ไขปัญหายาเสพติด

ชุมชนตำบลเมืองจิ่ง ก็อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน ถือเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่เป็นแบบอย่างซีให้เห็นถึงการใช้มาตรการทางสังคมแก้ไขปัญหายาเสพติด และใช้เครือข่ายในแนวทางประชาคมตำบลเมืองจิ่ง

ที่ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาชุมชนได้หลายด้าน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพากลไกของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ได้สร้างรากฐานทางสังคมที่เหนียวแน่นเข้มแข็ง และมีการใช้ฐานรากเหล่านี้มาแก้ปัญหา หรือพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนให้ก้าวหน้าและมีชีวิตที่ดีได้

กว่าที่ชุมชนเมืองจิ่งจะพลิกผันตัวเองมาเป็นประชาคมตำบลเมืองจิ่ง โดยมีรากฐานของชุมชนที่เข้มแข็งและมีความเป็นชุมชนในทุกหมู่บ้านนั้น ต่างก็เคยผ่านวิกฤติความเจ็บปวดและต่างได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมในแนวทางทุนนิยมและบริโภคนิยมมาแล้วเกือบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการให้สัมปทานป่าไม้แก่เอกชน การประกาศพื้นที่ป่าสงวนทับที่ทำกินของชาวบ้าน การส่งเสริมการทำเกษตรเชิงพาณิชย์, การให้สินเชื่อกแก่เกษตรกร กส.สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ ดินน้ำ อากาศ พื้นที่ทำกิน ถูกทำลาย และลดความอุดมสมบูรณ์ลงไปอย่างรวดเร็วทั้งสิ้น

จนส่งผลให้ประชาชน กลุ่มองค์กรชุมชน ประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย อาทิ การมีหนี้สินเพิ่มขึ้น การทำมาหากินลำบากมากขึ้น สภาพดินเสื่อมโทรมลง ปริมาณน้ำลดลง จนไม่สามารถทำการเกษตรได้ ที่สำคัญปัญหาการระบาดของยาเสพติด โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาบ้า ผู้เสพและผู้ขายพบได้ไม่ยากในหมู่บ้าน มีการเล่นการพนัน มีปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

วิกฤติการณ์ที่เกิดขึ้นเดกเช่นนี้ ทำให้ชุมชนเมืองจิ่งต้องรวมตัวกันหาวิธีคิดใหม่เพื่อต่อสู้กับวิกฤติดังกล่าว เกิดผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำทางการจะต้องรวมตัวกัน และมีการรวมกลุ่มภายในชุมชนกันเพื่อแก้ไขปัญหายาเสพติดและท้องถิ่น เช่น วิเริ่มรวมกลุ่มทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนรวมชุมชนทรัพย์เพื่อเป็นกองทุนช่วยเหลือชาวบ้านจนก่อเกิดกลุ่ม

ออมทรัพย์ในระดับหมู่บ้านและตำบลชั้น 6 กลุ่ม การรวบรวมชาวบ้านช่วยกันรักษาป่า พื้นฟูสภาพป่า โดยการกำหนดระเบียบของหมู่บ้านในการใช้ทรัพยากรจากป่า ชาวบ้านยังได้นำพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อมาช่วยสนับสนุนการอนุรักษ์น้ำอีกด้วย เช่น การทำพิธีขอขมา การทอดผ้าป่าพื้นสู่พิธี การทอดป่าไม้ต้นกล้า การทำพิธีสืบชะตาน้ำ อย่างน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการอนุรักษ์ภูมิปัญญาชาวบ้าน การใช้สมุนไพรบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ก่อตัวเกิดกลุ่มเยาวชนด้านยาเสพติด กลุ่มอนุรักษ์นกในท้องถิ่น กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ และกลุ่มผู้ปลูกถั่วลิสง กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินงานสอดคล้องประสานกับ อบต. เป็นอย่างดี

ความประทับใจต่อประชาชนเมืองจัง อยู่ที่ความคิด ความสามารถในการเรียนรู้ความเจ็บป่วยและปรับวิกฤติแปรเปลี่ยนมาเป็นโอกาส ความสามารถในการจัดการ การรวมกลุ่มรวมพลัง การสร้างเครือข่าย และการถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ รวมทั้ง อบต. ต่างก็มีวิสัยทัศน์กว้างไกลและเสริมพลังกับกลุ่มองค์กรชุมชนได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมอย่างจริงจังตั้งแต่การคิด การวางแผน การกระทำ และร่วมรับผิดชอบของทั้งหน่วยราชการ องค์กรท้องถิ่น กลุ่มองค์กรชุมชน และประชาชนเป็นอย่างดี

การใช้มาตรการทางสังคม โดยแนวประชาคมตำบลเมืองจัง ในการแก้ปัญหาสุขภาพจิต ถือว่าเป็นแบบอย่างหนึ่งของตำบลเมืองจัง โดยมีการนำเสนอมาตรการเป็นประกาศของ อบต. ซึ่งได้รับการชานรับจากผู้นำกลุ่ม องค์กรและสมาชิก อบต. ทุกคน รวมทั้งประชาชนทุกหมู่บ้านด้วยมาตรการทางสังคมแก่บุคคล ครอบครัวที่มีผู้เสพหรือจำหน่ายยาบ้า ได้แก่

1. จะตัดออกจากสมาชิกภาพปกติของหมู่บ้านและตำบล แก่บุคคล ครอบครัวที่มีผู้เสพหรือจำหน่ายยาบ้า
2. ประชาชนไม่ควรให้ความร่วมมือช่วย

เหลียงงานหรือกิจการใด ๆ ทั้งสิ้นในครอบครัวผู้จำหน่ายยาบ้า

3. คณะสงฆ์จะให้ความร่วมมือไม่รับกิจนิมนต์ต่าง ๆ ในครอบครัวที่จำหน่ายยาบ้า

4. จะไม่ให้และจำหน่ายบัตรประกันสุขภาพในการรักษาพยาบาล และบัตรสงเคราะห์ในครอบครัวจำหน่ายยาบ้า

5. ทางองค์การบริหารส่วนตำบลจะทำหนังสือแจ้งทางกรไฟฟ้า เพื่องดจ่ายกระแสไฟฟ้าในครอบครัวผู้จำหน่ายยาบ้า

มาตรการสนับสนุนที่เพิ่มเติมภายหลัง ได้แก่ การแต่งตั้งครูอาสาสมัครจากโรงเรียนต่าง ๆ ในตำบล ซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่บ้าน จำนวน 6 คน เป็นผู้ที่ย่อยช่วยเหลือ ชักจูง แก้ไขปัญหา และเป็นທີ່ปรึกษาให้แก่ผู้ติดยา หรือผู้ขายยาบ้า ให้เลิกเสพหรือเลิกขายยาบ้าในเขตหมู่บ้านที่ครูนั้นปฏิบัติงานอยู่ ทั้งนี้ครูอาสาแต่ละท่านจะได้รับข้อมูลทางด้านจากผู้ใหญ่บ้านและกำนันถึงรายชื่อผู้ติดยาหรือขายยาในหมู่บ้านเป็นประจำ สำหรับผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านจะเป็นผู้ดำเนินการก่อนเป็นคนแรก ทำหน้าที่ชักชวนหรือขอร้องให้เลิกขายยาบ้า หรือเลิกเสพยาบ้าก่อน ถ้าไม่ได้ผลก็จะเป็นที่ของกำนันในการดำเนินการขั้นต่อมา และถ้ายังไม่ได้ผลอีก กำนันและผู้ใหญ่บ้านจะช่วยกันจับกุมส่งพนักงานตำรวจ

การมีส่วนร่วมของกลุ่ม/องค์กรอื่น ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ คณะสงฆ์ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน กลุ่ม อสม. กลุ่มเกษตรผสมผสานยั่งยืน เป็นต้น ต่างก็มีบทบาทในการให้ข้อมูลและเบาะแส ผู้เสพ ผู้ขายและผู้บริหารหมู่บ้านและตำบล โดยไม่เกรงกลัวภัยจากบุคคลเหล่านั้น เนื่องจากมั่นใจในความเอาใจจริงเอาใจของผู้บริหาร และระบบกลุ่มของพวกเขา นอกเหนือจากการให้ข้อมูลและเบาะแสแล้ว ผู้นำกลุ่มเหล่านี้ยังช่วยในการชักชวนให้ความรู้ เป็นที่ปรึกษาแก่ผู้ติดยาและจำหน่ายยาบ้าเป็นอย่างดีอีกด้วย เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่ม อสม. กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น

การแก้ไขปัญหายาเสพติดนี้ นับว่าได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการแก้ไขปัญหายาหรือการดำเนินงานรูปแบบประชาคมตำบลเมืองจึงคือแบบอย่างของการรวมตัวแนวพหุภาคี ประชาคมตำบล เพื่อเป็นแนวแก้ไขปัญหาลังคมและการพัฒนาท้องถิ่น

● กรณีตัวอย่างที่พรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช : สร้างโรงแปงขนมจีนกับวิถีคิดสร้างชุมชนเข้มแข็งของคนพรหมคีรีเพื่อเป็นทุนสวัสดิการชุมชน

คุณวีโรจน์ คงปัญญา เกษนนำในฐานะประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคอนคา อำเภอพรหมคีรี ประธานชมรมกลุ่มออมทรัพย์ระดับอำเภอ และกรรมการผู้จัดการโรงแปงขนมจีนบอกถึงแนวคิดในการเสริมสร้างโรงผลิตทำเส้นขนมจีนที่อำเภอพรหมคีรีว่า วิถีคิดสร้างชุมชนเข้มแข็ง “เราต้องสร้างชุมชนของเรา ด้วยชุมชนของเรา เงินกู้ยืมอยู่ที่ชุมชนของเรา และก็เป็นของชุมชนเรานั่นเอง” ถ้าเรานำเงินทุนมาจากข้างนอกหรือเอาเงินคนอื่นเข้ามา (เงินต่างชาติที่กู้ยืมเข้ามา) เงินทุนก็จะไหลกลับไปหาคนอื่นในที่สุด

วิถีคิดที่จะสร้างชุมชนเข้มแข็งจึงเกิดขึ้นโดยการก่อตัวจากการริเริ่มด้วยการมีกลุ่มสังจะออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านคอนคา ระดมทุนสังจะมากกว่า 10 ปี มีเงินทุนของกลุ่มออมทรัพย์ประมาณ 14 ล้านบาท

นอกจากนี้เงินทุนของกลุ่มออมทรัพย์บ้านคลองแคว บ้านสวนหลวง ของอำเภอพรหมคีรี และเครือข่ายชมรม กลุ่มออมทรัพย์จากที่อื่น ๆ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช นับเป็นวิธีการระดมเงินสังจะออมทรัพย์ ซึ่งถือเสมือนเป็นการระดมทุนโดยมีชาวบ้านเป็นสมาชิก เป็นเจ้าของกลุ่มออมทรัพย์ด้วยพื้นฐานความซื่อสัตย์ สุจริต การเสียสละ และความรับผิดชอบร่วมกัน

ชมรมเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่พรหมคีรี

และบริเวณอำเภอใกล้เคียงที่มีการเชื่อมโยงต่อกัน เป็นเสมือนการผนึกกำลังในการระดมความคิด การเรียนรู้ และเกิดภูมิปัญญาเพื่อหาวิธีการสร้างธุรกิจชุมชนให้เกิดขึ้น

ดังนั้น กว่าจะมาเป็น “โรงแปงเพื่อทำเส้นขนมจีน” ที่พรหมคีรี นับว่าได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้และผ่านประสบการณ์มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลกเปลี่ยนการศึกษาดูงานจากสถานที่ต่าง ๆ แล้วนำบทเรียนมาวิเคราะห์ว่าจะทำกิจกรรมอะไรเพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง

ที่สำคัญ การได้ศึกษาเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมการกินขนมจีนของคนภาคใต้ ซึ่งก็พิจารณาได้ว่า คนภาคใต้มีปริมาณการบริโภคขนมจีนสูง ประกอบกับยังไม่มีการชุมชนทำแปงขนมจีนในพื้นที่เขตภาคใต้ และเมื่อวิเคราะห์แล้วเป็นไปดีที่จะจัดตั้งโรงแปงขนมจีนเพื่อการผลิตแปงทำเส้นขนมจีน

ธุรกิจชุมชนเพื่อสร้างโรงผลิตแปงขนมจีนที่พรหมคีรีจึงเกิดขึ้นโดยการระดมทุนจากพื้นฐานจากกลุ่มออมทรัพย์ และเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในอำเภอพรหมคีรี และอำเภอใกล้เคียง ทำการรวมหุ้นจากกลุ่มออมทรัพย์ สมาชิก และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เช่น กลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช กลุ่มออมทรัพย์มูลนิธิหมู่บ้าน กลุ่มงคสูบลพหุวิบ้านคีรีวง บริษัทร่วมทุนชนบท จำกัด กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางไม้เรียง ฯลฯ และได้มีการจดทะเบียนเพื่อทำธุรกิจชุมชน ในรูปของบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด

ปัจจุบันมีสมาชิกผู้ถือหุ้นมากกว่า 120 ราย ประกอบด้วย ชาวบ้าน 101 ราย บุคคลทั่วไป 20 ราย กลุ่มออมทรัพย์ 5 กลุ่มองค์กรเอกชน 2 องค์กร ทุนจดทะเบียนเริ่มต้น 5 ล้านบาท

ได้พบปะกับกรรมการผู้จัดการ คุณวีโรจน์ คงปัญญา และคุณเจริญ โหมดี ผู้ซึ่งเป็นเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ และประธานกลุ่มออมทรัพย์บ้านนาเรียง ได้กล่าวถึงการจัดตั้งโรงแปงขนมจีน และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นก็คือ เป็นการเสริมสร้างรายได้ให้

นอกจากชาวคณะตนเองที่จะต้องร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผน และร่วมรับผิดชอบต่ออนาคตของชุมชนคณะตนเอง

สำนึกเพื่อท้องถิ่นและความเป็นพลเมืองของชาวคณะตนเอง ก็คือการที่มีชาวคณะตนเองได้ลุกขึ้นมาปกป้องแผ่นดินคณะตนเอง ได้ลุกขึ้นมาปกป้องแผ่นดินคณะตนเอง และได้วางอนาคตเพื่อสร้างสิ่งที่ดีให้กับชุมชนคณะตนเอง ด้วยจิตสำนึกถึงอนาคต แต่มีใจแต่เพื่อตัวเองในวันนี้ แต่เพื่อสร้างชุมชนที่ดีไว้เป็นมรดกให้แก่ลูกหลานในวันข้างหน้า

สำนึกในความเป็นพลเมืองของชาวคณะคณะปัจจุบันก็ได้จากการริเริ่มก่อตั้งเป็นชมรมรักษ์คณะคณะ และกองทุนชมรมรักษ์คณะคณะ เพื่อเป็นการระดมทุนไว้สำหรับพัฒนาสังคมแก่ประชาชนในชุมชนคณะคณะ อันสะท้อนถึงความกระตือรือร้น ความสำนึกอยากจะมีส่วนร่วมรับผิดชอบในกิจการสาธารณะ และเข้ามีส่วนร่วมวางอนาคตชุมชนและร่วมแก้ไขปัญหามุมชนคณะคณะ

ชมรมรักษ์คณะคณะ จึงเป็นการรวมตัวเป็นกลุ่มองค์กรประชาชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มผู้ประกอบการ กลุ่มเรือหางยาว กลุ่มโรงแรม กลุ่มแผงลอย กลุ่มแท็กซี่ เป็นต้น ที่เกิดจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตนเอง และมีลักษณะเป็นไตรภาคี ความร่วมมือที่มีทั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มผู้บริหารท้องถิ่น กลุ่มสมาชิกองค์กรปกครองท้องถิ่น และกลุ่มนักวิชาการ นักธุรกิจ นักกฎหมาย นักคิด นักเขียนของชุมชนคณะคณะ เพื่อช่วยเป็นกลุ่มคณะที่ปรึกษา และเป็นตัวกลางในการประสานงาน เสนอแนะและนำเสนอวิสัยทัศน์แนวทางการพัฒนาชุมชนคณะคณะต่อผู้บริหาร ท้องถิ่นและชมรมรักษ์คณะคณะ

จากรายชื่อที่มีทั้งกลุ่มอาชีพผู้ประกอบการ ผู้แทนองค์กรปกครองท้องถิ่น นักวิชาการ ดังเช่น คุณสมชาย ศิลปานนท์ อาจารย์ปรัชญา อาจารย์ อารักษ์ อารักษ์วรณีย์ วรรณพดุษย์ คุณสุรศักดิ์ รัตญาติ คุณชวีญิน ลูกจันทร์ คุณสมบัติ อติเศรษฐ์ และ

ผู้บริหารองค์กรปกครองท้องถิ่นหลายท่านที่เป็นหัวเหี่ยวหัวแรงในการก่อตั้งชมรมรักษ์คณะคณะ นับเป็นตัวอย่างที่ดีที่ชุมชนคณะคณะได้ก่อตัวที่มีรากฐานเกิดจากคนภายในชุมชนเอง โดยการพัฒนาระบบคิด วิถีคิด มาจากชาวคณะคณะ และประชาคมคณะคณะ เพื่อวางอนาคต ชุมชนของตนเอง มิใช่เกิดจากการกระตุ้นแพร่ความรู้ความคิดหรือการชักชวน จากแหล่งภายนอกชุมชน เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรราชการ หรือจากนักวิชาการภายนอกที่ให้การชี้แนะ และปลุกกระแสความคิดลงไป

ซึ่งก็มักจะพบเห็นหลาย ๆ ชุมชนในสังคมไทยที่มีภักดีทำกันโดยทั่วไป ก็คือมีการนำความคิดแพร่ความคิด กระตุ้นหรือชักชวน ชี้นำจากนักวิชาการและบุคคลผู้รู้จากข้างนอก รวมทั้งส่วนราชการที่มักจะยึดเยื้อความคิดให้ชุมชนก่อตัวเกิดเป็นประชาคมและเกิดกระบวนการประชาสังคม ประสพการณ์ของชาวคณะคณะ และความผันแปรของความเป็นชุมชนคณะคณะ เป็นบทเรียนที่ส่งผลทำให้คนกลุ่มคนในชุมชนคณะคณะได้เกิดการเรียนรู้ และในที่สุด จำเป็นต้องลุกขึ้นมาเรียกร้องสิทธิชุมชน และสิทธิที่จะมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนคณะคณะ

ประสพการณ์จากบทเรียนการบริหารและการจัดการกับการแก้ไขปัญหามุมชนที่ฝากความหวังไว้กับส่วนราชการ และกลไกของหน่วยงานองค์กรปกครองท้องถิ่นนั้น จะชี้ให้เห็นว่าไม่สามารถรองรับความเจริญเติบโตของชุมชนได้ อาทิ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนที่หวังเพียงระบบการบริหารและการจัดการเพียงกลไกของ อบต. และ สุขาภิบาล ที่มีองค์กรแยกส่วนกันทำงาน ภายในอาณาบริเวณพื้นที่ชุมชนเดียวกันทำให้การกำหนดแผนงานไม่มีเอกภาพ ต่างคนต่างทำ และหากสามารถพิจารณาเห็นว่าชุมชนคณะคณะควรได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาล ที่รวมทั้ง อบต. และ สุขาภิบาล หรือเป็นองค์กรปกครองท้องถิ่นรูปแบบ

พิเศษ ก็จะทำให้มีพลังและมีศักยภาพเพียงพอที่จะบริหารจัดการชุมชนกะตะกะรนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลไกของชุมชนสามารถที่จะรับมือกับปัญหาต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ไม่ว่าจะเป็นการหลังไหลของประชากรที่อพยพเข้ามาทำมาหากิน ความแออัดของสิ่งก่อสร้าง โรงแรม อาคาร ร้านค้า และปัญหาชุมชนต่าง ๆ ซึ่งย่อมแก้ไขโดยคนในชุมชน โดยการก่อตั้งชมรมรักษักะตะกะรน และมิกกองทุนชมรมรักษักะตะกะรน เพื่อระดมทุนไว้พัฒนาชุมชนของตนเอง ที่พวกเขาเหล่านั้นต่างก็มีความสำคัญต่อกัน และใช้กลไกขององค์กรท้องถิ่นที่มีประชาสังคมชาวกะตะกะรนมีส่วนร่วม ซึ่งนำขึ้นชมชวากะตะกะรนที่มีความสำคัญในการกอบกู้ชุมชนของตนเองเป็นอย่างยิ่ง

โดยเฉพาะการก่อตั้งรวมกันเป็นชมรมรักษักะตะกะรนที่มีการหนักกำลังกันระหว่างกลุ่มประชาชนในท้องถิ่น กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ซึ่งรวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรประชาชน เพื่อให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สร้างความรักความผูกพันให้เกิดขึ้นในชุมชน และกลุ่มองค์กรปกครองท้องถิ่นและผู้บริหารท้องถิ่น ซึ่งในพื้นที่ชุมชนกะตะกะรนจะมีทั้งองค์กร อบต. และสุขาภิบาล ได้พยายามชักจูงความคิดที่จะร่วมมือกันกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนกะตะกะรน

ที่สำคัญ ความพยายามและความต้องการที่จะให้ทั้งองค์กร อบต. และสุขาภิบาล รวมกันเป็นองค์กรปกครองท้องถิ่นเพียงองค์กรเดียว เพื่อความมีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่ดีกว่าที่เป็นอยู่ อันจะเป็นการรองรับความเจริญเติบโตของชุมชนกะตะกะรนในอนาคต

นอกจากนี้ มีกลุ่มคณะที่ปรึกษาและเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีบทบาทสำคัญในการเข้ามามีแนะ ให้คำปรึกษาแนะนำ รวมทั้งระดมความคิดในการกำหนดแนวทางการพัฒนา

และช่วยเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ทั้งหมดนี้คือเครือข่ายความร่วมมือทั้งกลุ่มองค์กรประชาชน กลุ่มองค์กรปกครองท้องถิ่น และกลุ่มคณะที่ปรึกษารวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐที่พยายามหนักกำลังกันเป็นชมรมรักษักะตะกะรน

ต้องยอมรับว่า นี่เป็นความพยายามของชาวกะตะกะรนที่ก่อตัวรวมกลุ่มกันด้วยความสำคัญในการกอบกู้ชุมชนของตน ซึ่งก่อเกิดจากจิตสำนึกของคนในชุมชน เพื่อต้องการวางอนาคตของชุมชน ซึ่งก็มีชุมชนอยู่ไม่มากนักในปัจจุบันที่จะมีวิถีชีวิตอย่างชุมชนกะตะกะรนแห่งนี้

ทั้งนี้กล่าวโดยทั่วไปแล้ว เรามักจะพบเห็นว่าชุมชนในสังคมไทยส่วนใหญ่มักจะถูกสอนให้รู้ว่า พี่งตนเองไม่ได้และมักจะเป็นชุมชนประเภทพึ่งรัฐ หรือรอรับ รอขอความช่วยเหลือจากรัฐเป็นปัจจัยหลัก และในที่สุดการที่ชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้ ได้กลับกลายเป็นชุมชนที่อ่อนแอไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม ยังมีชุมชนอีกจำนวนหนึ่งที่มีความสำคัญในการกอบกู้ชุมชน ได้มีการริเริ่มก่อตัวเป็นกลุ่มองค์กรเป็นชมรมเพื่อแสดงถึงความรักความห่วงใยชุมชนในด้านต่าง ๆ

ดังนั้น การพิทักษ์รักษาชุมชนไว้โดยมิให้เกิดวิกฤติมากไปกว่าเดิมนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกร่วมต่อความสำคัญที่ดีของคนในชุมชนนั้น ๆ

ชุมชนชาวกะตะกะรนก็เป็นหนึ่งในชุมชนที่มีวิถีคิดและจิตสำนึกที่ดีต่อชุมชนของเขาเอง ที่มองเห็นร่วมกันว่าหากมีการปล่อยชุมชนให้เป็นไปตามสภาพ ตามกลไกราชการที่มีอยู่ย่อมจะไม่ทันการณ์และไม่สามารถที่จะสว่างรู้ทันกับความเจริญเติบโตของชุมชนตามกระแสยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบมาจากความเจริญเติบโตของชุมชนอย่างรวดเร็ว และผลที่ตามมาก่อให้เกิดปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาอีกมากมาย อาทิเช่น ความระเกะระกะของสิ่งปลูกสร้าง ความแออัดของชุมชน ปัญหาขยะ ปัญหาน้ำเสีย และปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว

การอาศัยเพียงกลไกของภาคราชการและกลไกขององค์กรปกครองท้องถิ่นที่มีอยู่ย่อมจะไม่เพียงพอและศักยภาพเพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนได้

การก่อตัวในรูปแบบต่าง ๆ โดยอาศัยพลังร่วมของคนในชุมชนกะตะกะรน ทั้งในรูปแบบของเครือข่ายชุมชนชมรมรักษาระยะกะรน กองทุนชมรมกะตะกะรน ตลอดจนการหมักกำลังความร่วมมือกันระหว่างองค์กรภาคราชการ ภาคเอกชน และองค์กรปกครองท้องถิ่น จึงนับเป็นมิติใหม่ของการหมักกำลังกันสร้างชุมชนเข้มแข็งให้เกิดขึ้น

ชมรมรักษาระยะกะรน มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อรวมพลังสร้างสรรคชุมชนในการช่วยเหลือคนด้อยโอกาส คนตกทุกข์ยากในชุมชน ฟิ้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงสภาพและให้คืนสู่สภาพที่ดี สนับสนุนกิจกรรมขององค์กรปกครองท้องถิ่นและกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

กองทุนชมรมรักษาระยะกะรนเป็นการระดมทุนไว้ก่อนหนึ่ง สำหรับการพัฒนาด้านสังคมและแก่ผู้คนในชุมชนกะตะกะรนด้วยกัน

ส่วนองค์กร อบต. และสุขาภิบาลในอนาคตคงจะต้องรวมเป็นองค์กรท้องถิ่นเดียว อาจจะเป็นเทศบาลหรืออาจเรียกชื่อองค์กรปกครองท้องถิ่นอย่างอื่นก็แล้วแต่ความเหมาะสม

ส่วนคณะที่ปรึกษาเป็นการระดมความคิดเห็นที่ประกอบด้วยนักวิชาการ นักธุรกิจ นักกฎหมาย สถาปนิก นักคิดนักเขียน เพื่อเป็นตัวกลางประสานงานเชิงวิชาการและกำหนดวิสัยทัศน์ระหว่างชมรมรักษาระยะกะรน องค์กรประชาชน และองค์กรปกครองท้องถิ่น

คุณสมชาย ศิลปานนท์ ซึ่งในฐานะนักธุรกิจเจ้าของโรงแรมมารีน่าคอฟเพจ เป็นหนึ่งในแกนนำคนสำคัญของคณะที่ปรึกษารวมกะตะกะรนได้บอกเล่าให้ฟังว่าการได้เสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง และมีระบบการจัดการที่ดี โดยให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการวางอนาคตชุมชนกะตะ

กะรนย่อมเป็นการจูงใจให้ผู้คนมาชม มาท่องเที่ยวในชุมชนกะตะกะรนโดยตรง ย่อมจะทำให้เกิดผลดีต่อกิจกรรมอาชีพ กิจกรรมผู้ประกอบการในชุมชน และเกิดประโยชน์ต่อผู้คนในชุมชนกะตะกะรนโดยตรง นี่คือส่วนหนึ่งของข้อคิดเห็นที่จะเป็นวิธีคิดให้ชุมชนอื่นนำไปเป็นบทเรียน

● กรณีตัวอย่างบทเรียนที่คลองเปือย : การกอบกู้วิกฤติความจนด้วยทุนชุมชน บทเรียนสร้างชุมชนเข้มแข็งโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน

คนจนและความยากจนเป็นปัญหาหนักหนามของสังคมไทยตลอดมา แม้มหลาย ๆ รัฐบาลพยายามทุ่มเทในการแก้ปัญหา แต่ดูเหมือนว่าคนจนและความยากจนจะยิ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จนหลายฝ่ายกำลังตั้งข้อสงสัยว่า รัฐบาลที่บอกว่ามีนโยบายและมาตรการเพื่อช่วยคนจน และช่วยแก้ปัญหาความยากจนนั้น แท้จริงแล้วจะช่วยคนจนจริงหรือ

โดยเฉพาะประวัติดินนโยบายและมาตรการกู้เงินของรัฐบาลเข้านายัดคิดในการกระตุ้นเศรษฐกิจและเข้ามาแก้ปัญหาเศรษฐกิจ มักจะเอื้อต่อนายทุนนักธุรกิจ และเกื้อกูลสถาบันการเงินมากกว่าการมีส่วนช่วยเหลือคนจน

ประโยชน์ของการทุ่มเทอัดฉีดเงินกู้เพื่อการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ จึงเอื้อต่อระบบทุน ภาคธุรกิจ ภาคอุตสาหกรรมมากกว่า จึงเท่ากับเป็นการเพิ่มช่องว่างระหว่างรายได้และคุณภาพชีวิตของคนจนให้ยิ่งตกต่ำ แม้เราจะบอกว่าได้มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเต็มที่แล้วก็ตาม ผลที่ปรากฏก็คือชุมชนและท้องถิ่นอ่อนแอ กับอยู่ท่ามกลางการพึ่งตนเองไม่ได้และความยากจน

จากการที่ได้มีโอกาสไปศึกษาและสัมผัสชุมชนที่พึ่งตนเองได้ และมีความเข้มแข็งโดยใช้ศักยภาพของชุมชน รวมทั้งผู้นำชุมชนในหลาย ๆ แห่ง จึงได้บทเรียนว่า กว่า 40 ปีของแนวทางการพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมไทยในแนวทงทุนนิยมที่มุ่งให้
ความสำคัญกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและการ
ส่งออกได้ละเลยปัญหาคนจนและความยากจนมี
ผลกระทบที่ต้องเผชิญกับสภาพชุมชนอ่อนแอชาว
บ้านมีคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ ซากแคลนเงินทุน

บทสะท้อนจากการไปพบปะพูดคุยกับผู้นำ
กลุ่มออมทรัพย์คลองเปี้ยว หมู่ที่ 3 ต.คลองเปี้ยว
อ.จะนะ จ.สงขลา โดยมีคุณอัมพร ดวงปาน ผู้นำ
กลุ่มออมทรัพย์ฯ คุณเฉลิม ทองพรหม เลขานุการ
กลุ่มออมทรัพย์ฯ และคุณเขียน เช่งเถียน เหวีญญิก
กลุ่มออมทรัพย์ฯ และผู้นำชาวบ้านในตำบลคลอง
เปี้ยว ต่างก็ได้สรุปบทเรียนในอดีตของการพัฒนาว่า
การพัฒนาที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อปัญหา
ชุมชนมากมาย ชาวบ้านมีคุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ
ซากแคลนเงินเพื่อการลงทุนและไม่สามารถเข้าถึง
บริการสินเชื่อได้

การพลิกฟื้นชุมชนให้ยั่งยืนอยู่ได้และมีความ
เข้มแข็งเพื่อช่วยเสริมให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดี
ขึ้นนั้น มิได้เกิดจากผลของการพัฒนาจากรัฐ หรือ
โดยการยัดฉีดเงินทุนจากรัฐแต่อย่างใด แต่เกิดจาก
การที่ผู้นำและชาวบ้านต้องรวมตัวกันสรุปบทเรียน
ความล้มเหลว และเรียนรู้จนเกิดภูมิปัญญาเพื่อ
แสวงหาหนทางพึ่งตนเองให้ได้

คำบอกเล่าของคุณเฉลิม ทองพรหม ว่าการ
พึ่งตนเองของชาวบ้านเกิดจากการขยัน ประหยัด และ
อดออม

ชุมชนที่คลองเปี้ยว จึงได้ใช้สูตรการ
ออมทรัพย์แล้วทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ โดยมีคุณ
อัมพร ดวงปาน เป็นประธานคณะกรรมการ
บริหารกลุ่มออมทรัพย์คลองเปี้ยว

จากการไปศึกษาดูงาน และเรียนรู้จากชุมชน
คลองเปี้ยว มีความประทับใจมาก เพราะทั้งนี้ถือ
เป็นสถาบันการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองที่ดี

ในช่วงปี พ.ศ. 2543 กลุ่มออมทรัพย์ที่คลอง
เปี้ยวมีเงินออมทรัพย์จำนวน 34 ล้านบาท มี
สมาชิกประมาณ 1,400 คน มีเงินทุนหมุนเวียน
เดือนละ 3 ล้านบาทต่อเดือนถือเป็นบทเรียนในการ

เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยการจัด
สวัสดิการต่าง ๆ ในรูปกองทุนให้แก่ชุมชน
นอกเหนือจากการให้กู้และแบ่งปันดอกผล

นอกจากนี้ กลุ่มออมทรัพย์คลองเปี้ยว ยังจัด
ให้มีกองทุนเพื่อสวัสดิการขึ้นในหมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

1. กองทุนดูแลผู้สูงอายุและคนพิการ
2. กองทุนสาธารณสุข
3. กองทุนสวัสดิการคำรักษาพยาบาล
4. กองทุนนักเรียนยากจน
5. กองทุนกระบวนการเรียนรู้
6. กองทุนการศึกษาพิเศษ
7. กองทุนเยาวชน
8. กองทุนการกีฬา
9. กองทุนรับแขก
10. กองทุนช่วยเหลือศพ

นี่คือบทสรุปที่ถือเป็นบทเรียนอย่างย่อ ๆ จาก
ชุมชนคลองเปี้ยวที่สามารถสร้างชุมชนเข้มแข็งและ
พึ่งตนเองได้ด้วยปัญญาของชุมชน และคนในชุมชน
คลองเปี้ยว

รางวัลแห่งความดีที่ชุมชนคลองเปี้ยวได้รับ
ผลตอบแทนมีมากมาย เป็นต้นว่า

ปี พ.ศ. 2538 คุณอัมพร ดวงปาน ผู้นำกลุ่ม
ออมทรัพย์ฯ ได้รับรางวัลคนดีศรีสังคม และได้รับ
รางวัลคนดีศรีทักษิณ

ปี พ.ศ. 2539 คุณอัมพร ดวงปาน ได้รับ
รางวัลอนุสรณ์สงขลานครินทร์ ที่ทำประโยชน์แก่
ชุมชนภาคใต้

ปี พ.ศ. 2540 ชุมชนได้รับรางวัลประเภท
โครงการดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาเศรษฐกิจ ด้าน
เศรษฐกิจชุมชน

ปี พ.ศ. 2541 ชุมชนได้รับรางวัลองค์กร
ชุมชนดีเด่นในผลงานด้านวัฒนธรรม สาขา
ภูมิปัญญาชาวบ้าน จากคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ

ชุมชนได้รับรางวัลการประกวดสถานศึกษา
และชุมชนดีเด่นในการรวมใจสู้ภัยเศรษฐกิจ ประเภท
ชุมชน จังหวัดสงขลา

นี่คือบทเรียนที่น่าสนใจ เป็นกรณีตัวอย่าง
ของชุมชนที่สามารถเอาชนะความยากจน และ
เสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชนด้วยทุนชุมชนที่
สามารถมีกองทุนเพื่อสวัสดิการของชุมชนอย่าง
หลากหลายด้วยภูมิปัญญาของผู้นำชุมชนและคน
ภายในชุมชนเอง และการสร้างความเข้มแข็งของ
ชุมชนที่ควรจะหยิบบทเรียนกรณีศึกษาจากชุมชน
คลองเปียงมาเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาด้านคนจนและ
ความยากจนต่อไป

บรรณานุกรม

- โกวิทย์ พวงงาม, (บรรณาธิการ). อบต. ใน
กระบวนการทัศน์ใหม่ : พัฒนา สร้าง
เครือข่ายและเสริมความเข้มแข็ง.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสมอธรรม .
2544
- โกวิทย์ พวงงาม, องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นไทย
: ปรับวิธิตัด เพิ่มความ สามารถ และพลัง
สร้างสรรค์. กรุงเทพ มหานคร.โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2544
- โกวิทย์ พวงงาม, ประชาคมท้องถิ่น หนังสือพิมพ์
สยามรัฐฉบับค่ำที่วิจารณ์. ปีที่ 45 - 46

“ เพลงบีพาทย์มโหรีของเก่าสูญไป มีอยู่แต่ชื่อโดยมาก น่าเสียดายอยู่
เห็นว่าความบกพร่องอันนี้อาจจะแก้ไขได้ในปัจจุบันนี้
ด้วยวิธีจดเพลงลงโน้ตรักษาไว้
ขอให้พระเจนดุริยางค์จัดคนชำนาญการโน้ตมาให้
และขออนุญาตให้เรียกครูดุริยางค์ในกรมมหรสพออกเพลงให้จด
จดแล้วเก็บรักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร
เห็นว่าถ้าทำอย่างนี้จึงจะได้เพลงมโหรีบีพาทย์ของไทยไว้สืบไปไม่มีเวลาสูญ.....”

พระดำริของ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสยาม
ทรงมีลายพระหัตถ์ลงวันที่ 27 มกราคม 2473 ประทานไปยัง
เจ้าพระยาวงศาพิชิตพันธ์ (ม.ร.ว. เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวังในขณะนั้น

(ที่มา : รวบรวมความในหนังสืองานสังคีตศิลป์ของกรมศิลปากร อ้างใน “ประวัติการบันทึกเพลงไทยด้วยโน้ตสากล”,
โครงการฟื้นฟูโน้ตเพลงไทยฉบับครู โน้ตเพลงไทยฉบับครู เล่ม 5 โดย ปิณฑุภา รุ่งเรือง กรุงเทพมหานคร
บริษัท พี.เอ.อี.พี. จำกัด 2544)